

Két héttel az őszi hadgyakorlat után Popovics főhadnagy különös csomagocskát kapott. Mintha könyv lett volna, de mégsem volt az. Legfeljebb csak füzet. Mindenesetre gondolkodás nélkül kihajította, mert tucatjával kapta a semmire se jó prospektusokat. A név, a feladó neve éppen olyan semmitmondó volt, mint maga a küldemény. Annál is inkább, mert nem voltak függőben lévő ügyei. Azt a pimaszul magabiztos erőszakoskodót is rég elfelejtette. Még aznap intézkedett, hogy a C listáról haladéktalanul kerüljön át az A listára, vagyis azok közé, akiket háborús veszély esetén – kivételes adottságaik miatt – az elsők között mozgósítanak. Az őrhelycserét követő második év augusztusában Asztalos Ferenc tehát behívót kapott, és hősi halált halt Vukovár visszavételében. Nem maradt utána más, csak egy füzetszerű nyomtatvány, amit – teljes egészében – soha senki el nem olvasott.

Czuga Jóska pedig végleg levetette az egyenruhát. Az a rögeszméje támadt, hogy a hadseregben pontosan tudják, ki ő, és mit követett el, csak valamilyen oknál fogva várnak a leleplezéssel. Gyanakvó lett, ha tehette, verekedéseket provokált, de általában ő húzta a rövidebbet. A rossz nyelvek szerint így vezette le a fölösleges energiáját, mert a hadgyakorlat után megszakadt a kapcsolata avval a pincérlánnyal, akihez hébe-hóba eljárógatott. '91 őszén – még a behívó előtt – átsurrant Magyarországra, és menedékjogot kért. Elképzelhető, hogy néha még eszébe jut a dzsörzérúhás asszony. Látja végiglibbenni a romba dőlő birtok udvarán, és torokszorulva figyel, hogy bemegy a parancsnokhoz. Mondom: elképzelhető, bár kicsi a valószínűsége.

A tartalékos hadnagy volt az egyetlen, aki elhatározta, hogy kideríti az igazságot. Rögtön a vallomástétel másnapján elindult, hogy még egyszer, még alaposabban kikérdezze az asszonyt, de a házat üresen találta. Ezért előbb csak kételkedett benne, de később már meggyőződéssel hitte, hogy a dzsörzérúhás asszony nem is létezett.

ISHERWOOD ÉS CHRISTOPHER

A KABARÉ című amerikai film alapjául szolgált angol regény szerzőjének 1976-ban megjelent önéletrajzi kötete az író életének tíz évét fogja át, az 1929 és 1939 közé eső korszakot. Címlapján egy 1937-ben készült fényképről a harminchárom éves Isherwood néz szembe velünk. A kinagyított, kerek arc erős oldalfényben, közlőről, fekete háttér előtt látszik, kitölti a címlap felső kétharmadát. A bal fület és a fejtetőt levágták, a hajból alig valami látszik, a nyak tövében a szerző neve és a cím takarja a képet. Az erős tekintetű, mélyen

ülő sötét szempár kemény akaratot, önállóságot, önzést sejtet, de nemcsak azt, hanem érzékenységet, kíváncsiságot és intelligenciát is. Az orr szemből nézve is nagynak, erőszakosnak látszik; a vékony száj a tompa állal s az orrtól kétoldalt lefutó vonalakkal, az ajkak sarkában ülő kis árnyékkal egész jellemrajzot hordoz. Kivethető a fegyelemmel féken tartott szenvedélyesség, sőt szilajság nyoma, és az, hogy ez az ember lázadó, és kockáztatni képes. A száj körül bujkáló megnevezhetetlen kifejezés lehet egy halvány mosoly

előjátéka, de egy fájdalmas, zokogásba fúló vagy hirtelen kirobbanó hahotáé, sőt akár bohóckodó grimaszé is. Mindenestre öntörvényű egyéniséget sejtet.

Mindaz, amit az író arcáról leolvashatunk a címlapon, bőven jelen van az öreg Isherwood által bemutatott fiatal Isherwoodban, a kezdő regényíróban, aki a könyv első oldalán 1929. március 14-én, első regényével a háta mögött, huszonegy évesen elhagyja Angliát, ahová azután már csak látogatóként fog majd hol sűrűn, hol ritkán visszatérni. 1976-ban, mikor ezt a könyvét írja, Isherwood hetvenkét éves, harminchét éve Kaliforniában él. Akár a szintén Kaliforniában élő Aldous Huxley, a negyvenes évek közepétől Isherwood is a távol-keleti misztika hatása alá került. Többször járt Indiában, és gurujával, Swami Prabhavanandával lefordította többek közt a BHAGAVAD-GÍTÁ-t, Patanjali jógaaforizmáit, és könyvet írt Ramakrishnáról és tanítványairól, de lefordította Baudelaire bizalmas naplóit is. Hat regényt, egy színdarabot, három önéletrajzi könyvet és három útikönyvet írt Amerikában, kiadott egy cikkgyűjteményt is, és tanított különböző egyetemeken. Itt most úgy vezeti elő fiatalkori énjét, mint egy tőle független másik embert, akivel nem azonos, de akihez mégis sok köze van, ismeri legtöbb érzését, gondolatát, tettei indítékát. Harmadik személyben ír fiatalkori önmagáról, és hőseit Christophernek hívja. Ez a Christopher azonban nem afféle Esti Kornél figura, mert Isherwood nem regényesít, hanem szabályszerű önéletrajzot ír, és mi sem áll tőle távolabb, mint a költői önstilizáció vagy egyáltalán bármiféle költőiség. Isherwood analitikus szemű, alanyi prózairó. Regényei életének eseményeiből táplálkoznak, színhelyein játszódnak, hősei önmagából és barátaiból, ismerőseiből vannak összegyúrva. A harmadik személyű önábrázolásra azért van szüksége életrajzában, mert sajátosan akarja érzékel-

tetni az idődimenziót és azt, hogy a szerző nem teljesen azonos tárgyával. Nem mintha nem vállalná az ifjú Christophert, hanem mert így jobban láttathatja és kommentálhatja, eltávolítva magától, mintegy gombostűhegyre tűzve. De valahányszor szükségét érzi, megszólal első személyben, Isherwoodként is.

Mint megtudjuk (ha még nem tudtuk volna), Christopher – a brit fölső és középosztály s a művészvilág sok más tagjához hasonlóan – már az internátusban megízlelte az azonos neműek szerelmét, és aztán meg is maradt mellette egész életében. Christopher fajtája – a címben – a homoszexuális férfiak nagy családját jelentti, amelynek Christopher önérzetes tagja.

„Az iskolában Christopher sok fiúba szeretett bele, és romantikusan epekedett utánuk. A kollégiumban aztán végre sikerült ágyba is bújni az egyikkel. Ez teljes mértékben partnerének kezdeményezésére történt, aki – mikor Christopher megszeppent, és tiltakozni kezdett – bezárta az ajtót, és határozott mozdulattal Christopher ölébe ült. Még ma is hálás vagyok neki. Remélem, hogy él, és talán majd olvassa is ezeket a sorokat.”

Ezt mindjárt a második oldalon tudjuk meg. Christopher emigrálásának ugyanis a legfőbb oka ez. Két évvel fiatalabb testi-lelki jóbarátja és egykori iskolatársa, Wystan Hugh Auden, a költő, miután becserkészte a terepet, maga után hívja Berlinbe. *„Berlin Christopher számára Fiúkat jelentett”* – írja Isherwood. A weimari Németország bőséggel kínált ilyen kalandot, de Christophernek különleges igényei voltak. Férfiszerelmet Angliában is találhatott volna magának, de *„Christopher egy bizonyos gátlástól szenvedett, mely akkoriban nem volt szokatlan a nagypolgári homoszexuálisok körében. Saját osztálya és nemzete tagjával nem tudott szexuálisan fölszabadulni. Munkásosztálybeli idegenre volt szüksége”*.

Isherwood nem magyarázza meg ezt az igényt. Talán mivel a jómódú családból

való úrifíúk, pláne művészpálánták szokásos lázadása családjuk és osztályuk ellen baloldali szimpátiákban nyilvánult meg, amennyiben ráadásul még homoszexuálisok is lettek, a családjuk viszolygása és heves konformista tiltakozása hatására idealizálták, mitizálták a „kizsákmányolt” külföldi fiút, akinek személyében megtestesülve csodálhatták saját lázadásukat, s azt birtokolhatták, ami nekik nem adatott meg: az idegenséget s a társadalmi lelkifurdalás nélküli életet. Christopher esetében erről lehetett szó. Nála még egy másik lelki faktor is működött: partnerének nemcsak idegen és munkásosztálybeli fiúnak, hanem szellemileg nála lejjebb állónak is kellett lennie. Másik testi-lelki jóbarátjának, a költő Stephen Spendernek írja 1933-ban egy összeveszésük után: *„Nem tudom elképzelni, hogy valaha is hosszabb ideig együtt élhetnék vagy együtt lenne szabad élnem egy szellemileg egyenrangúval.”* Nem azért, mintha szellemi fölényt akart volna biztosítani magának, hanem mert nehezen alkalmazkodó, szuverén alkotó személyiség lévén, nem fért meg egy fedél alatt a hasonszőrűvel.

Christopher számára Anglia mindezekelőtt *„a Többiek világa”*, a heteroszexuálisoké, akik őt elítélik és kiközösítik. 1904-ben született, amikor még tíz év sem múlt el Oscar Wilde nagy pere óta. (A homoszexualitást egészen a hatvanas évek közepéig tiltja Angliában a törvény.) Isherwood családjában ugyan nem ő az egyetlen meleg férfi, de bármennyire füttyül is a konvenciókra, az angol társadalomban, amelyet politikailag elítél, erkölcsileg pedig megvet, kényelmetlen megbélyegzetten élni. A háború kitörésekor majd Audennel együtt Amerikába emigrál.

Auden közvetítésével Berlinben jutnak el hozzá Homer Lane amerikai pszichológus tanai, és ezekben megtalálja a felszabadító igazolást.

„Csak egyetlen bűn létezik: belső termé-

szetünk törvényének megtagadása. E tagadás azoknak a hibája, akik gyerekkorunkban arra tanítanak bennünket, hogy korlátozzuk Istent (vágyainkat), ahelyett, hogy növekedni engednénk Őt. A probléma mindössze annyi, hogy meg kell tanulnunk, melyik az Isten, és melyik az Ördög. Az egyetlen biztos vezérfonal az, hogy Isten mindig ésszerűtlenségként jelenik meg, és az Ördög az, aki nemes, és akinek igaza van. Isten azért ésszerűtlen, mert bebörtönözték és megvadították. Az Ördög a tudatos fejelem, emélfogva ésszerű és józan.”

Ez a tan, amely Isherwood szerint a fiatal Auden költészetére is erősen hatott, végképp megszabadítja Christophert a bűntudattól, és hozzásegíti ahhoz, hogy nyíltan tudja vállalni önmagát. (Auden, aki vallásos, mindvégig bűnként éli meg homoszexualitását, és szenved tőle, írja Isherwood.) Christopher Fiúként jött Berlinbe, ahol négy évig él, előbb Bubi-val, majd Otto Nowakkal, végül egy Heinz nevűvel. Természetesen mindhárom munkásosztálybeli, szőke és német, s mindhárom tőle telhetően kihasználja Christophert. Végül Heinz lesz Christopher állandó élettársa. Heinz azonban sorköteles, a hitleri hadsereg be is hívja, s mivel Angliába nem engedik be a brit hatóságok, Christopher országról országra kénytelen vándorolni vele, hogy megmentse a katonaságtól. Dánia, Belgium, Franciaország, Luxemburg, Kanári-szigetek, Portugália – sehol sem tudnak letelepedni, mert vízuma lejártával Heinzt mindenhol kiutasítják. Christopher anyját, Kathleent kénytelen megvágni ezer fontra – akkor hatalmas összeg –, mert egy belga ügyvéd ennyiért vállalja, hogy mexikói állampolgárságot szerez Heinznek. A pénz természetesen elúszik, Heinzt pedig – amikor vízumtechnikai okból egy napra kénytelen belépni Németországba – elviszi a Gestapo, és majd csak a háború után találkozhatnak újra. Christopher hazalátogat Londonba, s ezt írja naplójába:

„Minden éjjel Heinz az utolsó, akire gondolkodok, reggel pedig az első.

Sose feledd Heinzet. Nem szűnhetsz meg hálas lenni neki az együtt töltött öt évünk minden pillanatáért.

De gondolom, nem is annyira maga Heinz hiányzik, inkább saját lényemnek az a része, mely csak az ő jelenlétében létezett.

Nézzünk szembe a ténnyel: nem látom soha többé. És talán így a legjobb mindkettőnknek.

Mit is éreznék most, ha valami csoda folytán kiengednék Heinzet Németországból? Nagy örömet, természetesen. De azért (most teljesen őszintének kell lennem) kissé szkeptikus is lennék, mert hát mit is tudok én nyújtani neki? Még csak igazi otthont sem, vagy helyet bármiféle társadalmi értelemben.

Vannak pillanatok – könyvkiadóknál, koktélparkon –, mikor a siker lakkfényű kisördöge suttog a fülemben: »Az jut a legmesszebbre, aki egyedül utazik!« Bárcsak el tudnám fogadni vigaszul ezt vagy bármi mást, akármilyen hitványság is.

Ez a londoni lét furcsa és rossz hatással van rám. Nevetségesen becsúvágyó lettem. Azt akarom, hogy ismerjenek, dicsérjenek, beszéljenek rólam; látni akarom a nevem a lapokban. És a dologban az a legrosszabb, hogy el is tudom érni. Olyan vacak és könnyű az egész.

Itt egyedül mindenestre erősebb vagyok. Mindenekfölött erős akarok lenni – hogy védelmet nyújthassak, akár egy fa. Ez nem pusztán beépzeltség. Ez a természetem legbelső lényegéhez tartozik.”

A berlini, majd pedig a vándorévek alatt Christopher rengeteget dolgozik. Két regény után, a korszak végén, 1939-ben születik a BÚCSÚ BERLINTŐL (két magyarul kiadott könyve közül az egyik), amelyből Amerikában John Van Druten I AM A CAMERA (FÉNYKÉPEZŐGÉP VAGYOK) címmel nagy sikerű színdarabot ír, majd musical is lesz belőle, végül jóval később Bob Fosse zseniális filmje, a KABARÉ. Isherwood nem csekély büszkeséggel idézi egy helyen az általa roppant nagyra becsült Virginia Woolf naplóját, amely-

ben az nemcsak első találkozásukat jegyezte föl, hanem még W. S. Maugham véleményét is az ifjú Christopherről: „A bejárati ajtóban futottam össze Isherwooddal. Apró termetű vad legény, higanytekintetű, fúrge, zsokeyszerű. Ez a fiatalember, mondta W. Maugham, »tartja kezében az angol regényjövőjét«.”

A harmincas évek Berlinjének világából az önéletrajzban csak annyi jelenik meg, amennyi közvetlenül érintette Christopher életét. Egy remek fejezet a híres szexuálpatólóus, Magnus Hirschfeld professzor intézetét írja le, ahol Christopher egy darabig maga is bentlakó volt. Az intézet a „harmadik nem” kutatásával foglalkozik, de minden létező szexuális betegség és aberráció képviselve van és kezelésben részesül. Egy napon André Gide látogatja meg az intézetet.

„Hirschfeld maga vezette körül az Intézetben. Élő példaanyagot mutattak be neki ilyen kommentárok kíséretében, hogy: »Atmeneti egyed. Harmadik alcsoport.« Egyikük, egy fiatal férfi szerény mosollyal kigombolta az ingét, és két tökéletes formájú női mellet fedett föl. Gide csak nézte, néhány udvarias szóval kommentálta, s hozzáértő képpel az állat fogdosta. Teljes diszben jelent meg, mint A Nagy Francia Regényíró, panyókára vetett köpennyel. Nyilván reménytelenül primitívnek és franciátlannak ítélte Hirschfeldet. Christopher gallofóbiája fölizzott. Gúnyosan vigyorgó, beépzelte kultúrvarangy! Egyszerre megszerette Hirschfeldet – akin egy perccel korábban maga is gúnyosan vigyorgott –, a kelekótya, ünnepélyes vén professzort mókás bajszával, vastag lencséjű szemüvegével és idéltlen német-zsidó cipőjével... Akárhogy is, egyazon oldalon álltak ők mindhárman, akár tetszett Christophernek, akár nem. Később aztán meg is tanulta tisztelni mindkettőjüket, mint törzsének hős vezéreit.”

A szűkebb baráti kör tagjai gyakran tűnnek föl Christopher körül hol egyedül, hol társaikkal; ők szintén a törzs tagjai. Auden, Spender, E. M. Foster (az UTAZÁS INDIÁBA írója), a költő William

Plomer és mások. Auden áll hozzá legközelebb, s ebben a korszakában Christopher több színdarabot is ír vele közösen.

„Barátságuk iskolai emlékekben gyökerezett, és szexualitásának jellege kamaszkori volt. Romantikátlanul, de nagy gyönyörűséggel fekküdtek le egymással az elmúlt tíz évben, valahányszor csak alkalom kínálkozott, mint ahogy most is. Nem tudták magukat szeretókként látni, de a szex mégis külön dimenziót adott a barátságuknak. Érezték ezt, és enyhén zavarta is őket – vagyis a tapasztalt felnőtt barátokat zavarba hozták a diák szexpartnerek. Alighanem ez az oka, hogy egymás közt, de nyomtatásban is, annyit viccelődtek egymás testi megjelenése fölött. *Wystan* »tömpe, éretlen ujjai« és »apró, halványsárga, nagy nehezen összecsavazott szemek; Christopher »köpcös« teste és »hatalmas« orra meg feje. A két felnőtt mellékesnek próbálta tekinteni a diákok szexuális játékát. Holott rendkívül fontos volt nekik. Attól lett a kapcsolat mindkettőjüknek különleges.»

A spanyol polgárháborúból természetesen nem lehet kimaradni. Auden is, Spender is (aki kommunista párttag) elmegy, Christopher azonban Heinz miatt, némi lelkifurdalással, végül is kénytelen kimaradni ebből a kalandból. Heinz távozása után kiadójuk megbízásából, útikönyvirási céllal, Audennel a Japán által megtámadott Kínába utaznak. Az akkori nyugat-európai radikális sikk értékskáláján ez a kaland is fölért a spanyollal. Hazafelé megállnak New Yorkban, és Christopher most már a német helyett a nagybetűs Amerikai Fiút keresi, s meg is találja. Audennel elhatározzák, hogy Amerikába fognak emigrálni. Auden így indokolta: „Azt mondanám, hogy úgy érzem, Angliában kezd lehetetlenné válni számomra a helyzet. Nem bírtam fölőni. Az angol élet... számomra családi élet, s én szeretem ugyan a családomat, de nem akarok a családommal élni.”

Christophernek más indokai voltak. Neki Anglia nem a családja, hanem a Töb-biek országa. És Anglia nem fogadta be Heinzt, tehát elutasította őt is.

„Christopher csak a második világháború után kezdte megszeretni Angliát, először életében, amikor az megszűnt birodalom lenni, és kozmopolita lakosságú kishatalom lett belőle. Ekkorra vált olyan országgá, amelynek mindig is szerette volna látni.”

Szabó Lőrinc valószínűleg sok mindenféle rosszra gondolhatott, mikor Auden A REGÉNYÍRÓ című, Isherwoodról szóló szonettjét fordította, s a zárósorban a prózáirót sanyargató nagybetűs Rosszat leírta. Arra aligha gondolt, ami Isherwood tanúsága szerint csakugyan marta a regényírót. Most megtudjuk ugyanis, hogy Amerikába indulás előtt, 1938 decemberében Auden és Christopher Brüsszelben töltött néhány hetet a közös kínai útinapló befejezése céljából, és ez alatt „Christopher először életében trippert kapott. Azokban a penicillin előtti időkben a kezelés fájdalmas volt; Christopher üvöltött, mikor az orvos erősen maró fertőtlenítőszerrel átöblítette a húgycsővét. De karácsonyra már meg is gyógyult. *Wystan* A regényíróban utal Christopherre és tripperére. »Es amit csak elbírnak gyöngye személye / marja a Rossz minden emberi férge.«”

1939. január 19-én fut ki a hajójuk Southamptonból. A Waterloo pályaudvaron Forster búcsúztatja őket, s félig tréfásan megkérdi: „Belépek a kommunista pártba?” Isherwood nem emlékszik, hogy mit válaszolt erre Christopher, de biztosra veszi, hogy válasza negatív volt. Útközben egy napon, a fedélzeten sétálva ugyanis „Christopher egyszer csak ezt hallotta tulajdon szájából: – Tudod, nekem már semmit sem jelentenek ezek a dolgok – a Népfront, a pártvonal, az antifasiszta harc. Semmi bajom velük, azt hiszem, csak épp torkig vagyok az egésszel. – Amire *Wystan* így válaszolt: – Akárcsak én.”

Szerepet játszottak, manipulálni hagyták magukat, családtk, kiábrándultak – és hátat fordítottak. Elmentek, hogy megírják az életművüket.

Isherwood nálunk még a felfedezendő angol írók közé tartozik; két magyarul ki-

adott kis könyve réges-rég megszerezhetetlen. Remek önéletrajzának talán legvonzóbb tulajdonsága az, hogy szándéka nem öngazolás, mentegetőzés, magyarázkodás, önvallomás, legendagyártás, öntömjénezés, hanem mesélés. Majdnem

minden önéletrajz apologetikus; az övét puszta narratív szándék iratja. Elmeséli azt a történetet, szépítés és szégyenkezés nélkül, amelyet legjobban ismer.

Vajda Miklós

Christopher Isherwood

CHRISTOPHER ÉS FAJTÁJA

Részlet

Vajda Miklós fordítása

Christopher 1934. október 9-én Koppenhágából Stephen Spendernek írt levelében elmondja, hogy ő meg Heinz véletlenségből megismerkedett az utcán Stephen bátyjával, Michaellel és feleségével, Ericával, s hogy Erica roppant kedves volt hozzájuk. Lakást talált nekik a Classensgade 65. szám alatt, ugyanabban a háztömbben, amelyben ők, Spenderék is laktak, és segített nekik néhány bútor vásárlásában és a beköltözésben.

Dániában az idegennek négy vagy öt hónapig várnia kell, mielőtt egyáltalán beadhatja a tartózkodási engedély iránti kérelmet, s a hatóságok nem voltak hajlandók előre megmondani, hogy az engedély megadásának van-e valószínűsége. Így aztán elment a kedvem attól, hogy a legszükségesebb dolgokon kívül bármit is vegyek a lakásba. Heinz húsgombócot készít a konyhában, én pedig egy roppant „diktátoros” szobában kopogom ezt; szinte üres, leszámítva egy ventillátort, egy asztalt s Európa térképét.

Testvéreihez képest Michael robusztusnak, férfiasnak és sokkal kevésbé érzékenynek látszott, de nála is megvolt a Spenderék jóképűsége. Christopher futólag már korábban is találkozott vele, s akkor hajlott rá, hogy elfogadja róla Stephen nézetét. Stephen, a hiperszjektív, akkor gúnyolta Michaelt, amiért azt állította magáról, hogy még soha életében nem volt szjektív véleménye semmiről. Tény, hogy Michael a természettudósok pragmatikus fajtájához tartozott, a hatékonyság megszállottja volt, s azokat, akiből ez hiányzott, megvetette. Mindemellett azonban saját korlátaival is tisztában volt, és szerényebbnek bizonyult, mint ahogy Stephen állította. Christophert pontosan az ragadta meg Michaelben, hogy beszélgetés közben nem élt szjektív túlzásokkal, amire ő maga annyira hajlott. Jólleső változatosságot jelentett, amikor Michael szigorúan objektív beszámolóit hallgatta Grönlandról, ahol az nemrég valamilyen tudományos céllal járt.

Egyik történetére meg ma is emlékszem, mert a parabola annyira találó, s remekül használható, valahányszor két kultúra nem érti meg egymást.